

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Казахский национальный университет им. аль-Фараби

Филология ғылымдарының докторы, профессор Г.Б. Мәдиеваның
ғылыми-педагогикалық қызметінің 35 жылдығына арналған

**«ФИЛОЛОГИЯ МЕН ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУ
ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ:
ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА»** атты

IV Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференцияның
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

26 қаңтар 2018 ж.

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

IV Международной научно-методической конференции

**«АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФИЛОЛОГИИ
И МЕТОДИКИ ПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ
ЯЗЫКОВ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА»**,

посвященной 35-летию научно-педагогической деятельности
доктора филологических наук, профессора Г.Б. Мадиевой

26 января 2018 г.

COLLECTED PROCEEDINGS

of IV International scientific-methodical conference

**“TOPICAL ISSUES OF PHILOLOGY AND METHODS
OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING:
THEORY AND PRACTICE”**

devoted to the 35th anniversary of the scientific and
pedagogical activity of the Doctor of Philology,

Professor G.B. Madiyeva

26 January 2018

Редакционная коллегия:

А.М. Досанова, Г.А. Боробаева, А.Т. Әлиакбарова

Актуальные вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков: теория и практика: сборник материалов IV Международной научно-методической конференции. 26 января 2018г. –Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 342 с.

ISBN 978-601-04-3188-1

Сборник материалов конференции подготовлен на факультете филологии и мировых языков Казахского национального университета имени аль-Фараби. Все публикации даются в авторской редакции, авторы несут ответственность за содержание статей. Редакция не всегда разделяет мнение авторов и не несет ответственности за недостоверность публикуемых данных.

МАЗМҰНЫ

Содержание ♦ Content

ҚҰТТЫҚТАУЛАР

Поздравления ♦ Congratulations

<i>Поздравление Кирилиной Аллы Викторовны</i>	4
<i>Поздравление Рафаеля Гусмана Тирадо</i>	5
<i>Акбаров Азамат Анварұлының құттықтауы</i>	6
<i>Анар Мырзагалиеваның құттықтауы</i>	7
<i>Поздравление Харанутовой Даримы Шагдуровны</i>	8
<i>Саурықов Ерболат Байұзақұлының құттықтауы</i>	9

ОНОМАСТИКА ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ҚОҒАМ

Ономастика и современность ♦ Onomastics and modernity

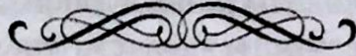
<i>Rivers William P. Language Policy in the United States in the Next 35 Years</i>	10
<i>Салқынбай А.Б. Профессор Г. Мадиеваның Қазақ ономастикасындағы белесі</i>	12
<i>Авакова Р.А. Ғылымдағы ғұмыр: ұстаз үмітін ақтаған шәкірт</i>	15
<i>Бияров Б.Н. Қоғамды ономастикалық сауаттылыққа тәрбиелеу</i>	19
<i>Супрун В.И., Данилов А.В. Разноцветная топонимия: колоронимы в составе названий географических объектов</i>	23
<i>Манкеева Ж.А. Ұлттық ономастика – танымдық тіректің бірі</i>	32
<i>Медетбекова П.Т., Борибаева Г.А. Топонимдік атаулар жайында аңыздар мен ұлттық рухани таным</i>	35
<i>Бектемирова С.Б., Таусоғарова А.Қ. М. Қашқари лұғатындағы ономастикалық кеңістік</i>	38
<i>Madiyeva D.B. Using the Linguistic Landscape in Teaching Foreign Language</i>	44

ШЕТ ТІЛДЕРІН ОРТА ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Методика преподавания иностранных языков в средней и высшей школе

Methods of teaching foreign languages in secondary and higher schools

<i>Акбаров А.А. Communication with Students via Electronic Mail and Internet</i>	48
<i>Güzel Ersin Dil Öğretim Metotlarına Addie Modeli ile Bir Bakış</i>	52
<i>Turumbetova L.A., Tayeva R.M. Concerns About Current State of Language Learning</i>	57
<i>Zhairbayeva Zh.K., Zhaukenova S.A. What are the Motivational and Academic Effects of Pass and Fail Grading System?</i>	61
<i>Қ.К.Молгаждаров Қазақ халқының әліпби жүйесіндегі алғашқы жазуы</i>	64
<i>Кондубаева М.Р., Онгарбаева А.Т. Концепция синергетического подхода в методике обучения русскому языку</i>	68
<i>Муканова З.А., Уматова Ж.М. Античная афористика на занятиях латинского языка</i>	72
<i>Мукаева А.У. Ситуационные сценарии как один из методов развития коммуникативно-речевых навыков в процессе обучения иностранному языку</i>	75
<i>Мукашева Ж.У. Интерактивные методы в обучении иностранным языкам</i>	79
<i>Жолдасова Г.У. Фреймовый подход в обучении иностранному языку</i>	82
<i>Рақымбаев А.Ж. Интернет – шетел тілін үйрету үдерісінде мәдениетаралық құзіреттілікті қалыптастыруда қолданылатын аутенттік материалдар ресурсы</i>	86
<i>Бекқожанова Г.Қ. Абдиназарова С.Ж. Шетел тілін оқыту үрдісіндегі мәдениаралық қатысым бағытына негізделген тиімді әдіс-тәсілдер</i>	91
<i>Алдабердіқызы А., Нурманбетова К.Б. Уровень образования и дохода родителей в качестве факторов, влияющих на формирование и развитие читательской грамотности учащихся общеобразовательных школ</i>	96
<i>Таубаев Ж.Т. Мәдениаралық қарым-қатынас пәнін оқытудағы стереотип (таптаурын) пен этноцентризмнің маңыздылығы</i>	101

М. ҚАШҚАРИ ЛУҒАТЫНДАҒЫ ОНОМАСТИКАЛЫҚ КЕҢІСТІК

Бектемирова С.Б., А.К. Таусогарова

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

saule.bektemirova77@gmail.com, ayauzhan1971@gmail.com

In the society, interest in the nature of the individual name, its historical development is growing. Onomastics is one of the complex spheres of linguistics, which is focused on studying individual names that are moving from one generation to another (the toponymy, anthroponymy, ethno-physics, cosmology, zoonymism, etc.), which combines several scientific channels with geography, ethnography and history. The culture, aesthetic taste, spiritual life, everyday life, worldview and commonality of any ethnos are reflected in a certain geographical space, covering several historical periods and various social and social situations.

Key words: turkology, dictionary, onomastic space, toponym.

Көне дәуірден жалқы есімдердің тілдегі ерекше орны мен олардың мәніне назар аударылған. Сол дәуірдің ойшылдары жалпы есімдер мен жалқы есімдерді бөліп қарастырған, атаулардың ақиқаттығы мен қажеттігі, зат пен атаудың тығыз байланысы, атаулардың мағынасы, атаулардың жекелік тұлғалығы т.б. жөнінде ережелер жасалды.

Ономастика саласы қалыптасқаннан бері ғалымдар көбірек көңіл бөліп, жалқы есімдердің түрлерін анықтаған. Соның негізінде «ономастикалық кеңістік» термині қалыптасқан, яғни онимдердің разряд түріне қарай ономастикалық кеңістіктің өзегін құрайтын онимдер (антропоним, топоним, космоним, зооним) және өзектен тыс шектік онимдер (эроним, идеоним, библионим т.б.) деп ажыратылған.

Қоғамда жалқы есім табиғатына, оның тарихи қалыптасуына деген қызығушылық өсе түсуде. Ономастика – (топонимика, антропонимика, этнонимика, космонимия, зоонимия т.б.) ұрпақтан-ұрпаққа ауысып отыратын жалқы есімдерді зерттеуге бағытталған, бірнеше ғылыми арнаның басын біріктіретін, география, этнография, тарих ғылымдарымен сабақтастыра қарауды қажет ететін лингвистиканың кешенді салаларының бірі екені белгілі. Кез келген этностың өзіне тән мәдениеті, эстетикалық талғамы, рухани өмірі, тұрмыс-тіршілігі, дүниетанымы мен жалпы болмысы бірнеше тарихи кезеңдер мен әрқилы әлеуметтік-қоғамдық жағдайларды қамти отырып, белгілі бір географиялық кеңістік аясында көрініс табады.

Тіл білімінің ономастика саласы бойынша зерттеулер саны өсіп келеді, мәселен, антропоним, топоним, этноним, космоним түрлері бұрыннан зерттеу нысанына айналып келсе, қазіргі кезде эргоним, прагматоним, ойконим сияқты түрлері де кеңінен зерттелуде. Антропоним ішінде лақап, бүркеншік аттары бойынша да кешенді зерттеулер жүргізілуде.

Қазіргі кезде шығарма ішіндегі, оқиғаның ұйытқысына айналған онимдер де назардан тыс қалмаған, оған дәлел ретінде соңғы кезде жарық көрген мақалалар мен кешенді зерттеулерді келтіруге болады [1-4]. Ресей ғалымы А.А. Фомин: «Біздің көз алдымызда қалыптасып, әлі жалпы қабылданған және тұрақталған атауға ие болмаған ғылымды айтуға болады. Сөз шығарма ономастикасы туралы немесе оны поэтикалық ономастика, не көркем шығарма ономастикасы, не оним поэтикасы немесе атаутану деп атайды – бұл пәннің атауын тағы да жалғастыруға болады. Негізінен бұл ғылым көркем шығармалардағы жалқы есімдерді зерттейді» [5, 110], - деп айтқан.

Сонымен, аталған еңбектің ономастикалық кеңістігін зерттеу үшін «ономастикалық кеңістік терминін база назар аударғанымыз абзал. Ономастикалық кеңістік теориялық ономастиканың негізгі ұғымы болып табылады. Оның құрамына басқа разрядтың енгізілуі мен жалқы есім дәрежесін беру тұрғысынан бұл ұғымды зерттеушілер әр түрлі талдайды.

Сол себептен де бұл ұғым Н.В. Подольскаяның ономастикалық терминология сөздігіне еңбеген болар. Біздің қоршаған болмысты зерттеу, атау беру принциптері және ақиқат, бейақиқат деп бөлуі, әр түрлі мәдениеттерді салыстыру, барлық реалийлерді (көне дәуірден бастап) таптастыру зерттеушілерге «ономастикалық кеңістік» ұғымын бөліп қарастыруға мүмкіндік берді.

Паляя топоономастикасы туралы еңбегінде В.Н. Топоров палидің (көне үнді) топоономастикалық (ономастикалық) кеңістігінің көлемін анықтай отырып, оған географиялық объектінің (табиғи және жасанды), әр түрлі кеңселердің, жеке заттардың (сәнді, қару, музыкалық аспаптардың), әр түрлі кеңселердің, жеке заттардың (сәнді, қару, музыкалық аспаптардың), уақыт кесінділері (күн, ай, дәуір, мейрам, ғұрып т.б.), мәтін мен оның бөлім, жанр, доктрина атаулары; жеке тұлға (адам, құдай, шайтан, жануар және өсімдік т.б.) атаулары және кәсіп, конфессия, ұлт, қаста, жас т.б. белгілері бойынша жеке тұлғалардың топтық атаулары, титул атаулары мен лақап аттары т.б. жатады деп пайымдаған. Сонымен қатар В.Н. Топоров палидің топоономастикалық кеңістігі буддалық әлемге көзқарас құндылықтары жүйесінде орын алған заттардың барлығы да жалқы есімдер қатарына енгізілгенін атап өтеді. Басқа тілдерде жалқы есім бола алмайтын немесе кей жағдайда ғана жалқы есім қызметін атқаратын көптеген заттар мен құбылыстардың атауы палиде жалқы есім қызметін атқаратыны палидің ономастикалық ерекшелігі болып табылады. Кез келген зат атауының жалқы есімге айналуы – будда әлемінің жаратылыстан тыс жоғары тұрған құндылықтармен байланыста болуында, ең алдымен Будда мен Канон ұғымымен байланысты. В.Н. Топоров еңбегінде бір-біріне, біздің ойымызша, синоним ретінде екі – топоономастикалық кеңістік және ономастикалық кеңістік терминдерін қолданған [6].

Басқа халықтар мен территорияның ономастикасына қатысты В.Н.Топоровтың қағидасын дамытып, А.В. Суперанская т.б. жалпылап, «белгілі бір тарихи кезеңде социум қолданатын жалқы есімдер жиынтығы ономастикалық кеңістікті құрайды. Белгілі бір кезеңде тілдік топтың атау таққан объектінің құрамына оның (ономастикалық кеңістіктің) көлемі мен ерекшеліктері байланысты» деген тұжырым жасайды [7].

Е.Ә. Керімбаев ономастикалық кеңістік пен ономастикон терминдерінің арасына теңдік белгісін қою керек деп санайды, соңғысы өз кезегінде жалқы есімнің жиынтығы деп анықталады, яғни белгілі бір кезеңдегі этностың, социумның жалқы есімдер жасауы, олар онимге тең келеді [8]. В.И. Супрун ономастикалық кеңістікті күрделі көп аспекті әр компоненті көптеген ерекшеліктерге ие және ішкі құрылысының қатынасынсыз жалқы есімдер жиынтығынан тұратын көп объекті құрылым деп қарайды [9]. Бұл анықтамада В.И. Супрунның ономастикалық кеңістік құрылымына қатыстыруға болмайтын ономастикалық кеңістіктің ішкі құрылымына қатысты айтқан пікірі маңызды.

Барнаулдың орыс топонимдері материалдары негізінде топонимдік жүйенің онтологиялық және ментальдық болмысын зерттей отырып, Л.М.Дмитриева бір ауылдың ономастикалық кеңістігіне қатысты онимдік кеңістік дегені белгілі бір аймақта объекті атау үшін тілде және сөйленісте қолданылатын жалқы есім разрядтарының кешені деп тұжырымдайды. Осы себептен бір ауылдың онимдік кеңістігі тұтас бір аймақтың онимдерінің дамуының жалпы қарқынын және нақты бір микрожүйе ішінде атау қызметінің ерекшелігін, сонымен қатар берілген аймақтың әлемнің тілдік бейнесінің қалыптасу ерекшеліктерін көрсетеді. Сонымен бірге автор «бұл кеңістікке тек қана жалқы есімдер ғана емес, сонымен қатар парадигматикалық және синтагматикалық байланысы, тілдік жүйе иелерінің оларды қабылдауы кіреді» деп тұжырымдайды [10].

А.В. Суперанскаяның қатысуымен жасалған ономастика бойынша ұжымды теориялық еңбекте терминологиялық сөздікке енгізуге болатын ономастикалық кеңістік ұғымына нақты анықтама беріледі: «ономастикалық кеңістік – белгілі бір халықтың аймақтық, гипотетикалық және қияли объектілерді атау үшін тілде қолданылатын жалқы есімдер жиынтығы. Ол нақты кезеңде сол халықтың көзқарасындағы әлем моделімен анықталады,

дегенмен онда алдыңғы дәуірлердің элементтері де сақталады. Әр мәдениетке, дәуірге, аймаққа жататын адамдардың ономастикалық кеңістігі әр түрлі болады. Сонымен қатар әр түрлі зат жалқы есімге ие бола алады. Шынайы болмыс заттар әлемі қияли және гипотетикалық заттар әлемімен толықтырылып, шынайы болмыс ретінде қабылданады» [11, 281].

«Ономастикалық кеңістік – тілде қолданылатын ақиқат және бейақиқат онимдер кіретін жалқы есімдердің барлық жиынтығы. Ономастикалық кеңістік зоналы-шектік принцип бойынша ерекшеленді, олар адамның тұрмыстағы қолданыс қажеттілігіне қарай кеңейе түсуі мүмкін. Ономастикалық кеңістіктің өзі өзектік-перифериялық, семантикалық және құрылымдық қатынасына қарай шектік құрылымнан тұрады» [12, 334].

Ономастикалық кеңістік туралы зерттеушілердің пікірлері ұқсас, дегенмен олардың разряд арасына қатынасты енгізу, жалқы есімдердің жүйелілігін, жалқы есімдердің көп түрлілігі мен көп аспектілігін ерекшелейтін разряд пен түрлердің ішіндегі парадигматикалық және синтагматикалық байланысты ономастикалық кеңістікке енгізу туралы пікірлері әр қилы болып келеді.

Бұл қайшылықтарды жою үшін А.В. Суперанская әр разряд ішінде бөлінетін «ономастикалық шек» ұғымын енгізді, яғни ономастикалық кеңістіктің секторы. Ономастикалық шекті анықтағанда А.В. Суперанская «лексикалық шек – бұл параллелизм (синонимдер), контраст (антонимдер) және қосымша (метонимиялық және синекдохалық сөз байланысы) қатынастарымен, бастысы – әр түрлі қайшылықтармен байланысқан лексика секторы» деген А.А.Реформатскийдің лексикалық шек ұғымының анықтамасына сүйенеді. «Сөз тек лексикалық шекте маңыздылығына ие болады...Сөздердің, сөйленістердің қолданысы – мәтінаралық, ал шек – тіл жүйесіндегі болмыс аясы». А.В. Суперанская жалқы есімнің ерекшелігін ескере отырып, «ономастикалық шек – бұл ең алдымен, атаудың нақты сәйкестік аясы» деп пайымдайды. Атау семантикалық шек кешеніне кіретін біртұтас ономастикалық кеңістікке енеді. Бұл шек атау мен объект байланысына қарай: ономастикалық кеңістікті аяларға бөлуге сәйкес антропонимдік, топонимдік т.б. болып бөлінеді» [11, 282].

В.Д. Болотов жалқы есімді түсіну үшін оның ономастикалық шегін анықтау керек деп санайды. Ол антропоним үшін сөйленісте жекелеуге қатысатын атаудың энциклопедиялық мағынасымен тығыз байланысқан элеуметтік шек ұғымын енгізген. Жалқы есімнің энциклопедиялық мағынасы көп қырлы, себебі ол бір уақытта бірнеше элеуметтік шекте өмір сүреді (отбасының элеуметтік шегі – күйеу, аға, бала; атау иесінің жұмыс жасайтын нақты кәсібінің элеуметтік шегі, адамның әр түрлі қызығушылық шегі т.б.) [12].

Шек құрылымына қатысты ой жалғасын В.И. Супруннан да табамыз, ономастикалық шек төмендегі ерекшеліктерге ие нақты тілде ерекшеленетін құрылым болып табылады:

- өзектік-перифериялы қатынастың болуы;
- семантикалық жалпылық;
- ұқсас семантикалық құрылым (дифференциалды және потенциалды семалардың болуы/болмауы);
- жиілік;
- стилистикалық бояуы;
- сөзжасамдық белсенділігі.

Бұл белгілер өзара байланысқан, олардың кейбірі өзектіленуі және бейтараптануы мүмкін [13, 172].

Бұл белгілерге жалқы есімнің маңызды ерекшелігі – жүйелікті қосуға болады. Осыған қарамай кейбір зерттеушілер жалқы есімнің жүйелігін жоққа шығарады, дегенмен ономастика бойынша теориялық еңбектерде басқа лексикалық категориялар жүйелігінен ерекшелінетін антропоним мен топонимге қатысты онимдер жүйелігі тұжырымдалады (жалқы есімнің басқа разрядтары жүйелік тұрғысынан зерттеуді талап етеді).

Сонымен бұл пікірлерден ономастикалық кеңістік шектерге (антропонимия, топонимия, зоонимия, космонимия т.б.) бөлінетін нақты денотаттарға қатысты жалқы есімнің жиынтығы деген ойды бөліп алу маңызды. Әр зонаның жүйелігі мен құрылымы жағынан ерекшелінетін шектік құрылымы бар. Өзекті-перифериялық, құрылымды-семантикалық т.б. қатынастардан тұратын шек құрылымынан ономастикалық кеңістік тұрады. Зерттеушілердің бір дауысты пікірлері бойынша, антропонимдер ономастикалық кеңістіктің өзегі болып табылады, антропонимге ұқсас құрылымдар (зоонимдер, теонимдер, мифонимдер) өзек тұсы кеңістігін алады, өзекке топонимдер, космонимдер, астронимдер тартылады, себебі адамның қызмет аясына кірген барлық географиялық және ғарыш объектілерінің жалқы есімі бар. Дегенмен бұл разрядтардың әр түрі периферияда орналаса алады. Ономастикалық кеңістіктегі перифериялық орын жалқы есімнің басқа разрядтарына тиесілі (фалероним, эргоним, прагмоним).

Жалпы алғанда ономастикалық кеңістік әлемге көзқарас, белгілі бір этностың әлем танымын білдіретін әлемнің ономастикалық бейнесінің және әлемнің тілдік бейнесінің кесіндісі болып табылады.

Ежелгі дәуірден жалқы есімдердің тілдегі ерекше орны мен олардың мәніне назар аударылған. Көне дәуір ойшылдары жалпы есімдер мен жалқы есімдерді бөліп қарастырған, атаулардың ақиқаттығы мен қажеттігі, зат пен атаудың тығыз байланысы, атаулардың мағынасы, атаулардың жекелік тұлғалығы т.б. жөнінде ережелер жасалды.

Ономастика саласы қалыптасқаннан бері ғалымдар көбірек көңіл бөліп, жалқы есімдердің түрлерін анықтаған. Соның негізінде «ономастикалық кеңістік» термині қалыптасқан, яғни онимдердің разряд түріне қарай ономастикалық кеңістіктің өзегін құрайтын онимдер (антропоним, топоним, космоним, зооним) және өзектен тыс шектік онимдер (эргоним, идеоним, библионим т.б.) деп ажыратылған.

Ұлы ғұлама Махмуд Қашқаридың «Диуани лұғат ит-түрік» еңбегі – қазақ халқының тарихи-мәдени өмірінен ақпарат беретін құнды дүние. Оның тілдік бірліктерді (соның ішінде онимдерді) шеберлікпен қолдануынан «Диуани лұғат ит-түрік» еңбегін қарастыра отырып, сол кездегі қоғамдық құрылым, мәдени құндылықтарды, қоршаған ортаны, аспан әлемін, өзіндік көзқарастарын т.б. автордың танымы арқылы анықтауға болады.

Махмуд Қашқаридың «Диуани лұғат ит-түрік» еңбегінің ономастикалық кеңістігі топонимдер, антропонимдер, теонимдер, космонимдер, этнонимдер, фитонимдер т.б. тұрады.

«Диуани лұғат ит-түрік» еңбегінің ономастикалық кеңістігі

№	Онимдер	«Диуани лұғат ит-түрік» еңбегінде	
		саны	%
1.	антропоним	73	12,02
2.	топоним	110	18,1
3.	этноним	40	6,6
4.	ороним	11	1,8
5.	космоним	10	1,6
6.	гидроним	13	2,1
7.	фитоним	92	15,2
8.	зооним	141	23,2
9.	хремадоним	117	19,3
Барлығы:		607	100

Топонимдерді іштей разрядтарға бөліп қарастыру ономастика саласында кеңінен тараған. Мәселен, проф. Т.Жанұзақ оларды келесі топтарға бөлген:

- 1) гидрографиялық: мұхит, теңіз, өзен, көл, су қоймалары, құдық атаулары;
- 2) орографиялық: тау, шың, биіктік, жота, орман, шатқал, жазықтық, асу атаулары;
- 3) микротопонимдер: балшық, елді-мекен атаулары;
- 4) астионимдер: қала атаулары [14, 281].

Нысандарға қарай топонимдерді келесі топтарға бөлінеді:

- гидрографиялық (өзендер, көлдер, теңіздер, мұхиттар, бұлақтар, құдықтар, каналдар);
- орографиялық (жердің үстіңгі қабатының пайдалы және пайдасыз рельеф нысандары);
- кез-келген жолдар (жер үсті, су, жер асты, әуе);
- кез-келген елді-мекен (қала, ауыл);
- кез-келген қала ішіндегі топографиялық нысан;
- ресми, әкімшілік бөліністерінің кез-келген нысаны (территория, облыс, аудан);
- кез-келген табиғи жер асты нысандары (үңгір, жер асты бұлақтары, көл, құдық, сарқырама);
- флористикалық нысандар (орман массивтері, өсімдік әлемінің реалийлері) [15, 63].

А.В. Суперанская өз еңбегінде топонимдерді алдымен үлкен екі топ: құрлық (территориялық) және сулық (акваториялық) деп бөліп, ары қарай іштей разрядтарға таптастырған [11, 276].

Атаудың барлық жүйесі – бұл қатып қалған әлем бейнесі емес, өз бастауы бар, ұзақ ғасырлар бойы адам өмір сүріп жатқанға дейін жалғасын табатын, тоқтаусыз үдеріс. Атаудың қалыптасуы – адамзат тарихындағы маңызды қадам, себебі атаулар өмір бойы әр адамның қоғаммен тығыз байланысты жеке тұлға болу құқын бекітті. Атау – нағыз өркениеттің алғашқы нышаны деп айтуға болады, атау тарихы, атау беру дәстүрі аталушының тарихынан айна іспетті көрініс береді.

Географиялық атаулардың халықтардың тұрғылықты мекенінен және этникалық топтардың өзара қатынасынан көрініс беретіні әркімге де белгілі. Географиялық атаулар, әсіресе ең көнелері, өзіндік бір тарихи ескерткіш болып табылады. Олардың көбі көне құжаттардан көненің әлеуметтік қатынасын және ежелгі адамдардың тұрмыстық ерекшеліктерінен көрініс беретін алғашқы тұрпатында, тіптен олар өз тұрпатын өзгертіп, қазіргі тілдің қолданысындағы сөздеріне ұқсас болып жатса да, анықталуы мүмкін [11, 280].

Топонимдер әр тілдің лексикалық қабатының салмақты бөлігін құрайтыны белгілі, бұл алдымен, кеңістікте бағыт алу мақсатында қалыптасқан адам санасындағы географиялық болмыс көрінісінің алғашқы тұрпаты. Топонимдердің тағы бір маңызды ерекшелігі – бұл көптеген мәдениетте географиялық нысан – бұл тіл, мәдениет, тарихи география, дәстүр, этностың өзін-өзі тану ескерткіші, тарихи қатынастың құрылымдық элементтерінің бірі [16, 4]. Жалпы, топонимдер іштей бірнеше разрядтарға бөлінеді, оны кесте түрінде төмендегідей көрсетуге болады [Подольская] (1-сурет).

Топонимдер де көркем шығарма ішінде мәтін түзуші қызмет атқарып, көптеген ақпарат береді. Шығарма ішінде кездескен кез келген оним *поэтоним* деп аталады.

Қазіргі кезде ономастика мәселелері қатарында жиналған материалдарға байланысты сұрақтар ерекше қарастырылуда. О.И. Фонякова шығарма ономастикасының дамуын жалпылай келе, мәтін ішіндегі жалқы есімдердің жүйелі зерттеуінің жалпы бағытын дифференциалды белгілерінің келесі қарама-қарсылықтары бойынша көрсеткен: жалқы есімдерді зерттеу пәні бойынша: мәтіндік – мәтіннен тыс (әлеуметтік, тарихи, энциклопедиялық); коннотация түріне қарай: стильдік (ішкі), стильдік емес (сыртқы); мәтіннен тыс ақпарат мазмұны бойынша: лингвистикалық (ономастикалық, коннотативті), экстралингвистикалық (энциклопедиялық, әлеуметтік, тарихи мәдени); көркем шығарма ономастикалық кеңістігінің қамтылуы бойынша: толық жекелей; көркем шығарма семантикалық композициясының деңгейіне сәйкестігі бойынша: ономастикалық ономопозтикалық; көркем шығарма ішіндегі жалқы есімдердің жүйелі байланыс түрі

бойынша: парадигматикалық синтагматикалық; онимдерді семантикалық стильдік талдау аспектілері бойынша: құрылымдық функционалдық [17].

Топонимдердің разрядтары.

1-сурет. Топонимдер бөлінісі

Эстетикалық ұйымдастырылған тұтас көркем мәтін жүйесінде семантикалық өзгеріске бәрібір ұшырайды: жаңа нысан атауы ретінде ауысқан жалпы қолданыстағы онимдер; бұрынырақта жарық көрген шығармалардағы белгілі әдеби есімдердің жаңа көркем шығарма кейіпкерлеріне ауысуы (аллюзия тәсілі және әдеби реминисценция жаңа бейнелер мен қасиеттерді сипаттауда аттас ономастикалық бірлікке сілтеме); жартылай шындықты бейнелеуші атаулар мен кісі есімдері, яғни кісі есімі мен тегінің тарихи формасын фонетикалық өзгертіп типтік тілдік модельмен құрылған; «сөйлейтін» формалы семантикасы анық белгілі бір модель бойынша жасалған кісі есімдері мен тегі. Дегенмен ақиқат атаулар тізімінен алынған онимдер жалпы қолданыстағы әлеуметтік сөйленім коннотациясын сақтай алады. Мұндай атаулар негізінен атау қызметін атқарады.

Көркем шығарма жалқы есімдердің ерекше қызмет атқаратын аясы. Мәтін ішінде сөздер «ақиқат және ақиқат емес болмысқа, қазіргі әдеби тіл мен көркем шығарма тіліне» қатысты. Бұл оқырманның сөздің ассоциативті байланысын оқыған сайын қайта жаңғыртады, ал ол өз кезегінде сөз семантикасын жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Мұның бәрі, әрине, шығарма авторының нені көздегенін дөп басып анықтауға мүмкіндік береді: сөздер, бәріне белгілі бір сипатталған мезгілде объективті болмыс пен автор көркем әлемді білдіреді. Осы тұстан алғанда жалқы есімдер көркем айтылымның құрылымдық жүйесінің құнды компоненті болып табылады.

Қазіргі кезде синхронды, диахронды тұрғыдан шығарма ономастикасының интерпретациясына көптеген еңбектер арналған. Бұл тенденция Ресей, шетел, өзбек т.б. елдердің лингвист-ғалымдардың еңбектерінде байқалады. Мәселен, Е.Л. Тихонованың «Топоним как особый языковой знак в фольклоре», Ә.Ч. Шүкүровтің «Низаминин эсэрләріндә етник адлар», Р.Ф. Халыгованың «Китаби Дәдә Горгуд» дастанларында антропонимдерін структур-семантик тәһмили» атты мақалаларын атауға болады.

Халықтардың діни, территориялық, мәдени, тарихи ерекшеліктеріне қарай сонымен әмбебап онимдер кездеседі: Мәселен, барша мұсылман қауымы үшін құбыла әмбебап

топоним болып табылады. Құбыла – мұсылмандардың намаз оқығанда бет бұратын жағы. Алғашында Мұхаммед пен оның серіктері беттерін шығысқа, Иерусалимге қарай бұратын; кейіннен Хижраның екінші жылы қасиетті Қағбаны белгілейді.

Ойконим – топоним түрі; кез келген елді мекен (ауыл, село, кент, қала) атауы.

Астионим – ойконимнің бір түрі, қала атауы.

Агиооикодомоним – қасиетті есімдерден, агионимдерден қойылған ғимарат атауы. Мұндағы эккрезионим – топоним түрі; ғұрыпты өткізу орындары мен кез келген дінге бағыну орындары атауы, соның ішінде мешіт, шіркеу т.б. атаулары.

Потамоним – топонимнің түрі; өзеннің атауы.

Пелагоним – океонимнің түрі, кез келген теңіз немесе оның бөлігінің атауы.

Махмуд Қашқари «Диуани лұғат ит-түрікке» тек түркі тіліне тән сөздерді ғана енгізуді мақсат еткен. Сондықтан бұл сөздіктен түркі халқының киім-кешек пен үй жиһаздары, құрал-саймандар мен шаруашылық бұйымдары, қару-жарақ пен музыкалық аспаптары, туыстық атаулары мен рулар, атақ-дәрежелері атаулары, тағам аттары мен хайуанаттар, өсімдіктер мен әлем аттары, ай және күн аттары мен қалалар, аурулар мен дәрі-дәрмектер, ойын-сауық және салтқа байланысты, тағы да басқа алуан түрлі салаға бөлініп жатқан сөздерді табуға болады.

Әдебиеттер:

1. Жаппар К.З. Эстетические функции имен собственных в поэзии О. Сулейменова. Автореф. дис...канд.филол. наук. – Алматы, 2000.
2. Оразғалиева Г. Тюркоязычные топонимы в прозе А.С. Пушкина. Автореф. дис...канд. филол. наук. – Алматы, 1990. – 19 с.
3. Махпиров В.У. Собственные имена в памятнике XI в. «Диувну лугат-ит-тюрк» Махмуда Кашгарского. Автореф. дис...канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1980.
4. Керімбаев Д.Н. Қазақ фольклорындағы жалқы есімдердің құрамы мен этнолингвистикалық сипаты. Филол. ғыл. канд. дис. автореф. – Алматы, 2004.
5. Фомин А.А. Литературная ономастика в России: итоги и перспективы // вопросы языкознания № 1. 2004. – 108-120 с.
6. Топоров В.Н. О палийской топономастике // Топонимика Востока. – М.: Наука, 1969. – 31-50 с.
7. Суперанская А.В., Сталтмане Э.В., Подольская Н.В., Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986.
8. Керімбаев Е.А. Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном и функциональном аспектах. – Алматы, 1995. – 131-132 с.
9. Супрун В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал. – Волгоград, 2000.
10. Дмитриева Л.М. Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы (на материале русской топонимии Алтая) – Барнаул, 2002. – 156-159 с.
11. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 276-284 с.
12. Болотов В.И. К вопросу о значении имен собственных // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – 333-346 с.
13. Супрун В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал. – Волгоград: Перемена, 2000. – 272 с.
14. Жанұзақов Т. Қазақ тіліндегі есімдер. – Алматы, 1985. – 196 б.
15. Мәдиева Г.Б., Иманбердиева С.Қ. Ономастика: зерттеу мәселелері. – Астана, 2005. – 240 б.
16. Горбаневский М.В. В мире имен и названий. – М., 1987. – 490 с.
17. Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте. Учебное пособие. – Ленинград, 1990.